

att Nordström framstår som en utmärkt stilist, med ett framställningssätt som på samma gång är klart, stringent och ledigt flytande.

Alf Björnberg, Göteborg

Johanna Björkholm: *Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svenskbygder med folkmusik som exempel*. Åbo Akademis förlag, Åbo 2011. XII + 355 s., ill., English summary. ISBN 978-951-765-588-0.

Den finlandssvenska folkloristen Johanna Björkholm har valt att ägna sin doktorsavhandling åt immateriellt kulturarv, ett ämne med hög relevans och påtaglig aktualitet. Immateriellt kulturarv som kategori har vuxit fram som en följd av UNESCO:s arbete med s.k. världsarv, dvs. byggda miljöer som via en beslutsprocess i flera steg inlemmas i den växande listan med hallstämplade besöksmål. Det har – inte oväntat – visat sig att de utvalda världsarven ligger tätast i Europa, i synnerhet i Medelhavsländerna. Men det har också vuxit fram en kritik från andra kontinenter mot själva idén om stående byggnader som bevarandevärda. I exempelvis Japan räknas kunskapen om viss byggnadskonst som mer minnesvärd än byggnaderna som sådana.

Det materiella kulturarvet som idé måste således kompletteras med en idé om immateriellt kulturarv – så lyder den korta berättelsen om bakgrunden till Björkholms studieobjekt. Det hör till historien att Finland inte ratificerat konventionen om immateriellt kulturarv, vilket skapar en speciell relief åt den framlagda studien. Det har däremot Norge och alldeles nyligen Sverige gjort. I Sverige har f.ö. Institutet för språk och folkminnen fått regeringens uppdrag att arbeta med konventionens tillämpning.

Det kan också nämnas att en parallell världsarvslista över immateriella kulturarv har beslutats av UNESCO, men att den oförklarligt nog inte kommer att utökas.

Johanna Björkholm undersöker både begreppet immateriellt kulturarv och den process som skapar sådana arv. Hennes text är klart disponerad. Ett inledande avsnitt innehåller studiens förutsättningar. I del två undersöker hon immateriellt kulturarv som begrepp. Hon studerar begreppsdefinitioner och -användningar hos berörda kulturinstitutioner, i kulturvetenskapliga texter samt i den finlandssvenska pressen – tre textliga arenor där det sent skapade begreppet brukats. Avhandlingens

tredje avsnitt ägnas en undersökning av hur folkmusik i Finlands svenskbygder beskrivits i termer av arv eller immateriellt kulturarv. De båda undersökningarna har olika tidsavgränsningar: begreppsdelens sträcker sig fram till 2009, medan processdelen gör halt vid 1968. Redan denna omständighet berättar att delstudierna är relativt fristående från varandra. En fjärde del avslutar studien med slutsatser och, originellt nog, ett postludium som riktar sig till ”människor med intresse för att vidmakthålla traditioner” (s. 318).

Centralt i Björkholms text är begreppet kulturkomponent, ett inte helt idealiskt ord som hon dock använder i brist på bättre alternativ (s. 6). Begreppet är centralt, eftersom hon studerar hur sådana kulturella enheter väljs ut och lanseras som just kulturarv. Enligt hennes egen definition utgör kulturarv ”särskilt utvalda, värdeladdade och/eller symbolbärande kulturkomponenter” (s. 6). Hon konstaterar att immateriellt kulturarv visserligen är en egen kategori, men att de tidigare existerande parallellerna naturarv och materiellt kulturarv också har starka inslag av immaterialitet. Det är nämligen genom sättet att tänka och tala om dessa ”hårda” arv som deras status faktiskt upprätthålls.

Björkholms studie knyter an till en mångskiftande litteratur som visar att forskningsfältet befolkas av kolleger från flera discipliner. Kulturarvsforskning är kort sagt en mötesplats. Som folklorist har hon särskilda förutsättningar att bidra till kunskapsbygget – och hon påminner regelbundet läsaren om sitt folkloristiska perspektiv. Dels har folkloristiken som vetenskap sin betoning på kulturens immateriella sidor, dels har disciplinen i realiteten medverkat i kulturarvsprocessen genom att peka ut vissa kulturkomponenter som värdefullare än andra.

Dessvärre är studiens syften inte lätta att identifiera. Det övergripande målet är vagt, om än sanningsenligt: ”genom att studera uppfattningar om kulturarv [...] få förståelse för de mekanismer som gör att kulturkomponenter såsom folkmusik får en särställning i samhället genom sina tydliga symbolvärden” (s. 2). Det förekommer också några delsyften såsom jag läser dem. Björkholm vill bl.a. bidra med kunskap om ”hur kulturarvsprocesser påverkar immateriell kultur” samt tillhandahålla ”ett inlägg i diskussionen om hur teorier kring kulturarv kan utarbetas och tillämpas för att även omfatta den immateriella kategorin” (s. 4). Av det sistnämnda framgår att de materiella kulturarvens dominans i diskussionen påverkat studien högst väsentligt. Några distinkt formulerade forskningsfrågor

finns inte. Denna frånvaro av tydliga utgångspunkter är nog en bakgrund till att studien resulterat i en diger textmängd.

Undersökningen av immateriellt kulturarv som begrepp är diskursanalytisk. Björkholm använder sig av dikotomin emiskt–etiskt och menar att diskurserna i tidningspressen är emiska, medan de är etiska hos kulturinstitutioner och forskare, något som kan diskuteras. Hur som helst finner hon att begreppet trots flitig användning mycket sällan definieras. Vidare kan hon konstatera att begreppet i Norden knyts till allmogekulturen, i andra delar av världen förknippas det i stället med ursprungsfolk.

Någon djupgående diskursanalys handlar det ärligt talat inte om, även om hon når sina syften. Med vassare verktyg hade maktaspekterna blivit mera framträdande, vilket hade varit lämpligt med tanke på ämnet. Kulturinstitutioner, forskare och lokala aktörer, som tidningarna ger röst åt, kämpar om inflytande när det gäller att både använda begreppet för egna syften och upphöja enskilda företeelser till kulturarvsnivån.

Den andra delstudien, om immateriellt kulturarv som process, har alltså folkmusik i Finlands svenskbygder som exempel. Det ska genast sägas att denna del är vetenskapligt starkare än begreppsdelen, främst för att processundersökningen är mer teoretiskt underbyggd. Johanna Björkholm håller här hårdare i tömmarna, vilket omedelbart ger en intressantare text.

Källmaterialet är brokigt. Det består av folkminnesuppteckningar, insamlares brev samt tidnings- och tidskriftstexter.

Undersökningen är disponerad efter en modell som beskriver kulturarvsprocessen, särskilt den som rör immateriellt kulturarv. Modellen utgör en vidareutveckling av en modell som museologen Stefan Bohman lanserat. Men Bohmans modell är i första hand tänkt för museiföremålets väg från uthuset till utställningsmontern och Johanna Björkholm har ambitionen att skapa en modell som har vidare användning. Strängt taget utgör hennes bidrag en teori som beskriver – och därmed förutsäger – hur enstaka kulturelement utväljs, omladdas och rekontextualiseras till att bli (immateriellt) kulturarv. Hon argumenterar också för att processen inte sker en gång för alla, utan att utkorade kulturarv kan omdefinieras: ”maktrelationer och dissonans är en ofrånkomlig del av de processer som omgärdar kulturarv” (s. 144).

Enligt Björkholms teori innehåller kulturarvsprocessen fyra steg (ibid.):

Urvalsfas (definiering, identifiering, övertagande, fokusering)

Värdetillskrivningsfas (kodning, tematisering, symbolisering, stereotypisering)

Avgränsningsfas (kontextbyte, isolering)

Objektiveringsfas (institutionalisering, bevarande, vetenskapliggörande).

Det finns mycket som talar för att hennes modell dyker upp i kulturarvslitteraturen framöver, framför allt om hon presenterar den i artikelform på engelska. Den är överskådlig och begriplig, dessutom användbar för alla slags kulturarv. Hon prövar själv dess giltighet och disponerar som sagt sin studie efter de fyra faserna.

Hon kommer fram till att finlandssvensk folkmusik blivit immateriellt kulturarv utan att utövarna haft någon egentlig del av processen. Det har i stället varit övertagarna, Björkholms benämning på kulturarvsprocessens aktörer (s. 129), som stått för argument och ingripanden. Deras motiv har haft andra bevekelsegrunder än utövarna skulle ha haft. Dessutom har motiven skiftat under den långa undersökningsperioden. Från början handlade det om ”den ädla, idylliska naturen och tillhörande folk som övertagarna önskade förknippa med folkmusik” (s. 301). Men uppskattning av naturnära musik blev senare problematisk, när ny populärmusik beskrevs som primitiv och i vissa fall djurisk. Folkmusikens värdighet lyftes i stället fram som en bärande egenskap. ”Den borgerliga kulturens normer i form av finkulturella och konstmusikaliska preferenser är påtagliga inom folkmusikens kulturarvsprocess, vilket torde sammanhånga med övertagarnas utbildning, ideal och position i samhället” (s. 303).

Även för den som läst åtskilligt med folkmusikforskning kommer Johanna Björkholm med många intressanta slutsatser. Framför allt beskriver och förklarar hon på ett övertygande sätt folkmusikens väg från ”funktionell bruksmusik till estetiserad estradmusik” (ibid.). Denna förändring är ingalunda okänd i litteraturen, tvärtom, men hon sätter den här i en ram som ger nya infallsvinklar på folkmusikens moderna liv. Till det som får igång tankarna hör hennes argumentering för att kulturarvsprocessen också innehåller performativa inslag, således att sådant inte bara ingår i det traditionella utövandet.

Johanna Björkholms val av ämne för sin doktorsavhandling i folkloristik har flera värden. Dess samhälleliga relevans antydde jag inledningsvis. Dess vetenskapliga relevans sträcker sig utanför den disciplin som hon själv tillhör. Frågor om kulturarv, särskilt av

immateriellt slag, behandlas inom ett flertal vetenskaper som nu kan dra nytta av avhandlingens insikter.

Studien hade vunnit på en hårdare avgränsning, vilket hade resulterat i en kortare text. Den stora textmängden riskerar nu att dölja framför allt studiens teoretiska styrka, vilket är synd. I detta textflöde anar jag en svårighet att begränsa sig som i och för sig inte är ovanlig bland avhandlingsförfattare. Men det övergripande intrycket är ändå att Johanna Björkholms studie bidrar med både värdefulla teoretiska bidrag till kulturarvsforskningen och nya perspektiv på folkmusikens forimering.

Gunnar Ternhag, Falun

Anna Hedtjärn Wester: *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2010. 153 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7108-541-2.

Vid förra sekelskiftet blev plötsligt kostymen det plagg som gemene man klädde sig i. Från att det något decennium tidigare funnits tydliga åtskillnader ifråga om klass, skedde rörelsen mot borgarklassens kostym nu från alla håll, från såväl allmoge, arbetarklass som societet. Den begynnande konfektionsindustrin tillsammans med förändringarna i det politiska klimatet var två olika förutsättningar som bidrog till kostymens ökade popularitet. Rent sömnadstekniskt saknade kostymens kavaj den midjesöm som skänkte fracken, jacketten och bonjouren den kroppsnära passformen. Kostymens enklare konstruktion gjorde den väl lämpad för massproduktion. Anna Hedtjärn Wester analyserar i sin avhandling *Män i kostym* den till synes uniforma kostymens uttrycksmöjligheter vad gäller manlighetsideal och den moderna tiden. I centrum för studien står tre grupper av män: prinsar, konstnärer och tegelbärare. Hedtjärn Wester behandlar kostymens sociopolitiska innebörder, men avkodar även de olika männens individuella tillämpningar av kostymen och lyfter fram manliga sekelskiftesideal som dandyn, bohemen och familjefadern, den svalvt intellektuelle och kraftkarlen.

Herrmodet för ofta en skuggtillvaro i förhållande till kvinnornas mode, inte bara visuellt utan även i analyserna av mode. På detta sätt gör författaren här en viktig insats. En som tidigt sökte förklaringar på varför herrmodet var så mycket mer nedtonat än dammodet var psykoanalytikern J.C. Flügel. Han myntade uttrycket ”den manliga avsägelsen”. Denna sentens knyter an till

den period i historien kring 1700-talets slut, då modet utvecklade sig så att de stora och påtagliga förändringarna i modedräkten blev mest synbara i kvinnors mode. Med uttrycket ”den manliga avsägelsen” illustrerar Flügel modets omvandling från en könsneutral till en kvinnlig domän, underförstått att män ”slutade” med mode, vilket Hedtjärn Wester motsätter sig. Istället lutar hon sig mot David Kuchtas förståelse av skeendet, som tycks vara inspirerat av Laqueurs tvåkönsmodell, vilket innebär att modet tudelades ”i ett kvinnligt och ett manligt mode med helt olika drivkrafter/.../Männen sökte nämligen överträffa varandra i lågmält enkla kläder, varför den manliga dräkten blev allt mer förenklad för varje år som gick. Det kvinnliga modet gick i motsatt riktning och tänjde istället gränserna för det överdådiga” (s.11). Det allt mer utbredda bruket av kostym mot slutet av 1800-talet och 1900-talets början, är naturligtvis ett slags kulmen i denna utveckling och det är kostymens subtila detaljer som här står i centrum. Små skillnader som en rund eller stärkt krage, skrynklighet/skrynklfrihet och färg är alla tecken som Hedtjärn Wester avkodar och sätter in i sina sammanhang.

Inom modevetenskapen har det talats en del om en klyfta mellan teoretiska och materiella grepp på modestudiet. Kortfattat ses den ena polen stå på strikt teoretisk grund med rötter i akademiska discipliner som exempelvis sociologi, medan den andra polen representeras t.ex. av museologiska, dräkthistoriska studier. Anna Hedtjärn Westers avhandling utgör ett exempel på hur man kan överbrygga denna klyfta. Beroende på empirins karaktär, huvudsakligen fotografi och måleri, är bildanalysen metodologiskt central, men som komplement utnyttjar hon sin materialkunskap och sitt kunnande i tillskärning och mönsterkonstruktion till vad hon kallar taktill inlevelse, en metod som alltså för in materialiteten i studien. På detta sätt förmår hon inte bara frammana materialiteten inför läsaren (så att man som läsare själv nästan känner hur det är att stå där och fingra på tyget) utan analyserar även tygkvaliteter och tillskärningstekniker utifrån bilderna för att på så sätt kunna komma till slutsatser om bärarens möjligheter och avsikter med sina kläder liksom plaggens betydelse.

Sverige var som bekant ett hierarkiskt klassamhälle vid förra sekelskiftet, i vilket kungahusets prinsar fortfarande var innehavare av en privilegierad topposition, om än med allt mindre reellt inflytande. Tegelbärarna befann sig längst ner i samhällets hierarki, där de på byggena meriterade sig endast genom sin kroppsstyrka. Konstnärerna stod lite utanför denna klassordning, med